

Vzdělanost učitelek a učitelů náboženství v českobudějovické diecézi: problém současnosti – cíl budoucnosti

Ludmila Muchová

Než začneme systematicky zkoumat znaky a příčiny problému vzdělanostní úrovně křesťanských vychovatelů v jižních Čechách, zastavme se u otázky, co vlastně rozumíme pod pojmem vzdělanost. Především je často zaměňován za výraz *vzdělání*, který běžně chápeme jako systém státem určených obsahů, které musíme absolvovat předepsaným způsobem v rámci určitých institucí, abychom dosáhli státem definované kvalifikace. Mít dobré vzdělání znamená být absolventem dobrého školského systému, v konečném důsledku mít dobré znalosti v určitém oboru. Vedle tohoto pojmu je rozlišován pojem *výchova*, kterou v odborném jazyce pedagogiky rozumíme záměrné působení dospělé generace na generaci dospívající, aby ji dovedla ke vzniku relativně trvalých změn v chování a prožívání.¹ Touto definicí implicitně vyjadřujeme, že ve výchově jde o to, jak bude s nabytými vědomostmi člověk zacházet, jaké zaujme postoje, jak bude jednat, zda dobře či špatně. Vzdělání a výchova se zde stávají dvěma prvky jednoho celku, který je v německy hovořícím jazykovém prostoru označen pojmem *Bildung*. Tento pojem je vykládán jako celek zahrnující v sobě oba předcházející prvky: výchovu i vzdělání. Německý výkladový slovník ho totiž vysvětluje následovně: Osobní charakteristika (doslova *Geprägtsein* – „raženost“), založená na získaném vzdělání a na získané výchově.² Z oblasti *Gestalt* psychologie víme, jak významný je vztah částí a celku: Celek je víc než suma jeho částí. Osobní charakteristika, ona „raženost“ člověka je tedy víc než to, čeho u něho bylo dosaženo vychováváním a vzděláváním. Zdá se nám, že toto „něco nad výchovou a vzděláním“ dobře vyjadřovalo staré české slovo vzdělanost. Vzdělat půdu například v tomto smyslu znamenalo kultivovat ji, zúrodnit, formovat směrem k řádu... Pečovat o vzdělanost křesťanských vychovatelů tedy znamená starat se o systém předávání znalostí a o výchovu jejich křesťanských životních postojů, ale sledovat přitom jejich osobní charakteristiky: bohatství a hloubku jejich vzdělanosti.

V tomto smyslu sledujeme v českobudějovické diecézi problém. Nazvat bychom ho mohli následovně:

1. R. PALOUŠ, *Čas výchovy*, Praha, SPN 1991, s. 223.

2. *Duden: Německý výkladový slovník s českými ekvivalenty*, Praha, Mladá fronta 1993, s. 144.

**VZDĚLANOST KŘESŤANSKÝCH VYCHOVATELŮ
V ČESKOBUDĚJOVICKÉ DIECÉZI:
PROBLÉM SOUČASNOSTI**

Ptejme se nejprve na první část problému: úroveň dosažených vědomostí. Před deseti lety byl v diecézi zřízen vzdělávací institut, mající ve vztahu ke státu charakter fakulty. Mezi první frekventanty dálkového jednoletého studia patřila necelá stovka učitelek a učitelů náboženství z celé diecéze, kteří si většinou přinášeli útržkovitou zkušenost s katechezí v podzemní církvi, značné odborné neznalosti a velké nadšení pro získání vědomostí. K letošnímu roku absolvovalo bakalářský nebo magisterský vzdělávací program pro učitele náboženství více než 170 účastníků denní a kombinované (dříve nazývané dálkové) formy studia. Studenti se rekrutují z celého území ČR. Jak se tyto počty odrazily na úrovni vzdělání vyučujících v praxi? Podle průzkumu, který provedla katedra náboženské pedagogiky naší fakulty na jaře r. 1999, má v diecézi teologické vysokoškolské vzdělání téměř 29 % učitelek a učitelů náboženství, dalších 11,5 % absolvovalo jinou vysokou školu než teologickou, ale doplnilo si vzdělání v podobě jednoletého katechetického studia. 17 % učitelek a učitelů náboženství má pouze středoškolské vzdělání, dalších 18 % má středoškolské vzdělání doplněné jednoletým katechetickým studiem. Bez ohledu na dosažené vzdělání však podle průzkumu obstarávají katechetky a katecheti většinou stejně malý rozsah výuky během týdne – tj. jednu až tři hodiny týdně. Znamená to, že diecéze neumí dobře hospodařit s těmi, jejichž vzdělání odpovídá úrovni obvyklé pro učitele jiných oborů. Učitelky a učitelé náboženství v českobudějovické diecézi nejsou příliš ochotni úroveň svého vzdělání zvyšovat. Téměř polovina z nich (47 %) je ochotna účastnit se pouze vzdělávacích kurzů méně náročných než jsou večerní kurzy, a to po dobu jednoho roku. 14 % se již dále nijak vzdělávat nechce.

Dosažené vzdělání a ochota dále se vzdělávat je však pouze jedním ukazatelem úrovně vzdělání. Pokusili jsme se ověřit si odbornou zdatnost učitelek a učitelů náboženství dotazem na cíle, jimž by měla sloužit výuka předmětu náboženství na státních školách. Téměř 20 % v odpovědi na otázku zcela selhalo, dalších 20 % udalo pouze velmi dílčí cíle, 14 % zaměnilo prostor školy s prostorem farnosti a udalo typické katechizační cíle. Třetina učitelek a učitelů náboženství je přesvědčena o evangelizačním cíli předmětu. Různorodost a bezradnost, které charakterizovaly formule hlavního cíle náboženské výchovy ve škole, ukazují na odbornou nezralost vyučujících. Ta se potvrdila i ve chvíli, kdy měli posoudit vhodnost osnov náboženství České biskupské konference a osnov českobudějovické diecéze. Obsahově jsou tyto dva typy osnov zcela opačně zaměřené. Zatímco diecézní osnovy vycházejí z přirozené dětské zkušenosti, kterou prohlubují ve zkušenost náboženskou, aby vyústily do konkrétní znalosti praxe a učení církve, osnovy ČBK popisují pouze právě ono učení a praxi, přičemž čas od času odkazují na paralely v běžném životě. Zhruba 20 % vyučujících neshledalo mezi těmito osnovami žádný podstatný rozdíl. 15 % učitelek a učitelů náboženství nezná diecézní osnovy, k jejichž respektování jsou zavázáni diecézním biskupem. Předmětové osnovy jsou přitom základním dokumentem, zavazujícím učitele náboženství k dodržení cílů a obsahů vyučování.

Snažili jsme se tázat se i na úroveň spirituality učitelů a učitelů náboženství v českobudějovické diecézi, a to jako na ukazatel druhé stránky vzdělanosti učitele náboženství: jeho náboženských postojů ke světu, Bohu, lidem a konečně k poslání „být učitelem náboženství“. Zde jsme konstatovali především pravdivou praktickou zbožnost vyučujících. Nejčastějšími formami jejich duchovního života jsou osobní modlitba a život ze svátostí, tedy „klasické formy“. Mezi další patří přátelství s jinými katechety, pouze 14 % se odvolalo na život ve společenství farnosti. Překvapivě málo vyučujících čerpá ze spirituality nějakého hnutí či řádu (celkem 9 %). Velká většina učitelů a učitelů náboženství (více než 75 %) je ochotna účastnit se jednou i vícekrát za rok několikadenních duchovních cvičení. Tři čtvrtiny vyučujících se pravidelně modlí za děti, svěřené jim ve výuce.

Z průzkumu vyplynulo mírné napětí mezi nedoceňováním odborného vzdělání jak ze strany vyučujících náboženství, tak ze strany církve a žitou praxí křesťanských hodnot ve vztahu k vyučovaným dětem.

K tomuto přehledu je potřeba dodat, že otázka výchovy křesťanských životních postojů není součástí studijního programu Teologické fakulty v Českých Budějovicích (samozřejmě kromě implicitně působícího lepšího či horšího příkladu učitelů a ostatních zaměstnanců). Na tom není nic pohoršujícího. Duchovní výchovná formace je i na teologických fakultách zaměřených na přípravu budoucích kněží záležitostí nikoliv fakulty, ale příslušného semináře. Je tedy zcela organizačně, finančně i obsahově záležitostí péče církve, nikoliv státní školy. Ale právě tato péče nestojí ani zdaleka v popředí pozornosti církve v případě vzdělávání laiků – budoucích učitelů a učitelů náboženství v naší diecézi. I zde tedy můžeme konstatovat rozpor: O to, čemu sami vyučující v naší diecézi nevěnují přílišnou důležitost, tedy o vzdělání, pečují státní vysoká škola za značného příspěví církve (například uvolňováním kněží pro výuku). Naopak o to, co je ve srovnání se vzděláním devízou našich současných vyučujících – tedy o rozvoj křesťanských hodnot pro vlastní život ve zdravé spiritualitě – se oficiální diecézní instituce během studia budoucích učitelů náboženství zajímají buď okrajově, nebo vůbec ne.

Shledali jsme tedy dva důvody pro tvrzení, že skutečná vzdělanost křesťanských vychovatelů v českobudějovické diecézi je problémem současnosti: Nízká úroveň vzdělanosti současných učitelů a učitelů náboženství a mizivá péče o duchovní formaci studentů učitelství náboženství. Protože obecně platí, že problém současnosti se projeví zákonitě jako komplikace pro budoucnost, můžeme na tomto místě vyslovit hypotézu: Problém učitelů a učitelů náboženství v českobudějovické diecézi se během příštího desetiletí obrátí: Napětí mezi horší úrovní vzdělání a žitou křesťanskou spiritualitou se změní v napětí mezi dobrou úrovní jejich vzdělání a obtížemi v životě zdravé křesťanské spirituality. Ale to pouze v případě, že se absolventi studia dostanou ve vyšší míře k povolání učitelky či učitele náboženství, než je tomu dosud.

Z předcházející úvahy plyne, že charakteru vzdělávání současných i budoucích učitelů náboženství v diecézi je potřeba věnovat systematickou reflexi. Jednoduše formulováno:

**VZDĚLANOST KŘESŤANSKÝCH VYCHOVATELŮ
V ČESKOBUDĚJOVICKÉ DIECÉZI:
CÍL BUDOUCNOSTI**

Postavení teoretika je v tomto případě jednodušší než postavení člověka, který nese odpovědnost za praxi výuky náboženství na státních školách. Teoreticky totiž můžeme reflexi začít v bodě, v němž je formace budoucích učitelek a učitelů náboženství nastartována na teologických fakultách, a pokračovat v další fázi reflexí podmínek pro jejich zařazení do praxe, přičemž můžeme odhlédnout od často zamlžujícího prolínání současné praxe s vizí. Otázka tedy zní: Jak by mělo být koncipováno vzdělávání budoucích učitelek a učitelů náboženství na teologických fakultách?

V oblasti vzdělání stojí studium učitelství náboženství a katechetiky na třech sloupech:³ na obsahu odborné teologické vědy, na obsahu věd o člověku a na reflexi praxe výuky náboženství a katecheze. Odborná kompetence, která je takovým spojením třech oblastí vytvořena, zakládá věcnou a odbornou kompetenci absolventů studia. Jejich spojení je navíc šancí, aby se studenti naučili vnímat vztah mezi obsahy teologických věd a problematikou věkových období, kterými procházejí jejich budoucí svěřenci během školní docházky. Současně by měli mít možnost ověřit si tyto své závěry přímo na půdě škol a farností, tedy spojit je s vnímáním společenské a církevní atmosféry, která doprovází výuku na státních školách a katechezi v církvi.

Jednotlivé obory teologie (dogmatická, morální, liturgická, pastorální teologie, dějiny církve, základy církevního práva atd.) jsou základem studia učitelek a učitelů náboženství a katechetů. Jejich význam je nezpochybnitelný zvláště v době, kdy základní teze křesťanského pohledu na svět, člověka a transcendenci nepatří k obecnému duchovnímu majetku lidí, a kdy samy tyto teze prošly po 2. vatikánském koncilu procesem napomáhajícím otevřít církev světu. Změnily se důrazy, způsoby interpretace, změnila se terminologie. Učitelé a učitelky zde musí znát mnohem víc než pouhé formulace katechismu, protože mladý člověk klade otázky a podle způsobu, jakým jsou zodpovídány, si vytváří postoj k víře a k církvi.

Vědy o člověku (základní obory filozofie, psychologie, pedagogiky, sociologie) jsou rovnocenným partnerem oborů teologické vědy. Vycházíme zde z předpokladu, že katecheta či učitel/ka náboženství doprovází dítě či mladého člověka na určitém úseku jeho životní cesty. Učitelé a katecheti musí být schopni vcítit se do problémů i radostí příslušného věku a doby a musí umět navázat se svými svěřenci komunikativní vztah. Jelikož neoslovují pouze rozum, ani pouze vůli dítěte, ale jeho celistvou osobnost. Zvláštní význam zde má studium filozofie ve spojení s teologickou reflexí člověka, protože celistvý obraz člověka je nutno založit na reflexi jeho bytí od jeho původu až po jeho cíl. Podstatnou součástí výpovědi teologie je potom pohled na člověka jako na Boží obraz, mající svůj původ v řádu Božího stvoření a svůj cíl ve společenství s Bohem. Vidíme, že odborná teologie během studia musí s vědami o člověku prolnout prostřednictvím filozofické a teologické antropologie.

3. A. GLEIßNER, „Die sogenannte neue Lehrerbildung: Rückblick und Ausblick,“ *Münchener Theologische Zeitschrift: Vierteljahresschrift für das Gesamtgebiet der katholischen Theologie*, roč. 51, 2000, č. 1, s. 7–19.

Důležitým mostem mezi teoretickým vzděláním a povoláním učitelů náboženství a katechetů je didaktika (obecná, odborná a speciální). Studenti se zde mají naučit spojit teoretické znalosti s obsahy a metodami jejich předání dětem a mladým lidem různých věkových kategorií a různého zaměření. Mají pochopit smysluplnost užití médií ve vyučování a zvládnout kooperativní formy kontroly. Didaktika je v tomto smyslu profesní vědou každého učitele, nejen učitele náboženství. Je-li v takovém rozsahu součástí vzdělání během fakultního studia, klade to vážné požadavky na odbornou úroveň vyučujících.

Praxe, které studenti vykonávají přímo ve farnostech a na státních školách, nejsou v rozporu s teoretickým zaměřením fakultního vzdělání. Teorii totiž můžeme chápat také jako reflexi praxe. A přesně to je smysl praktik studentů. I při vši umělosti situace, při níž do výuky vstupuje praktikant (je hostem, před nímž se učitel i žáci chovají jinak, často lépe než za normální situace), má pro něho toto bezprostřední setkání se světem dětí a mladých lidí velký význam. Jednak si ověřuje platnost osvojených teorií, jednak dává domovské fakultě důležitou zpětnou vazbu, která zajišťuje, aby se vědecký směr bádání pedagogů fakulty zcela nerozešel s realitou.

Splnit tyto náročné požadavky na studijní program učitelů a učitelek náboženství, katechetů a katechetek, je obtížný úkol, který se daří pouze tam, kde mezi vyučujícími jednotlivých oborů neexistuje vzájemná řevnivost či postoje nadřazenosti. Teologická fakulta Jihočeské univerzity právě v těchto měsících dokončuje studijní program, který výše zmíněným nárokům plně odpovídá.

Jak jsme výše ukázali, během studia je nezbytné nabídnout budoucím učitelům náboženství a katechetům ještě jeden most, a sice mezi teoretickými znalostmi reflektovanými v konfrontaci s praxí vyučování a jejich osobní vírou. Protože katecheta a učitel náboženství není pouze pedagog, ale je zároveň reprezentantem církve, svědek víry. To je záležitost, za kterou nese odpovědnost církve. Ta tuto odpovědnost také vyjadřuje vydáním či zamítnutím vydání tzv. kanonické mise k výkonu povolání učitele náboženství či katechety. *Forma, kterou může církev doprovázet studenty, připravující se na povolání učitele náboženství či katechety v oblasti prohlubování jejich života z víry, je obdobná jako ta, kterou bude později vyžadovat na náboženských pedagogích:* Nabídne studentům duchovní doprovod na tomto obtížném úseku jejich životní cesty. Může to být prostřednictvím jedné osoby či více osob, může to být prostřednictvím forem osvědčených v tradici církve, např. duchovními obnovami či exerciciemi, společným slavením Eucharistie, nabídkou individuálního duchovního doprovázení atd. V této oblasti má Teologická fakulta Jihočeské univerzity se spoluprací s církví zatím minimální zkušenosti, a proto zde můžeme nabídnout pouze možnosti. Důležité je však zabývat se obsahem spirituality, která specifikuje osobnost učitele náboženství či katechety. Toto specifikum spočívá především v tom, že je vychovatelem. A – jak nás upozorňuje R. Guardini – je člověkem, který vychovává, protože o své výchovu bojuje. Jenom tak může dospět k vychovatelské věrohodnosti.⁴

4. R. GUARDINI, „Věrohodnost vychovatele,“ *Teologické texty*, roč. 2, 1991, č. 6, s. 206–209.